

biënnale van venetië

ethiek

internationaal

milieu en klimaat

ontwerppraktijk

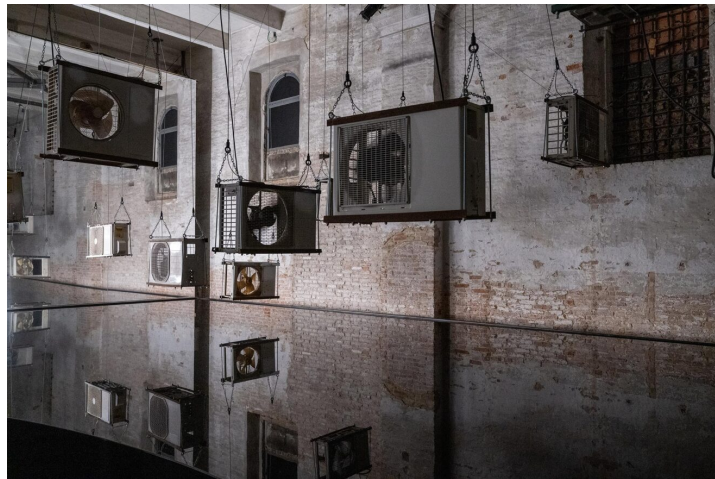
theorie

zomertip

Naar een nieuw-functionalisme?

Katja Hogenboom en Roemer van Toorn

Katja Hogenboom en Roemer van Toorn bezochten de Architectuur Biënnale van Venetië. *'Intelligens. Natural. Artificial. Collective'* is de titel die hoofdcurator Carlo Ratti aan deze zeer contemporaine editie gaf waar ratio en techniek uiteindelijk de boventoon voeren.

Terms and Conditions, Arsenale / Transsolar, Bilge Kobas, Daniel A. Barber en Sonia Seneviratne / foto auteurs

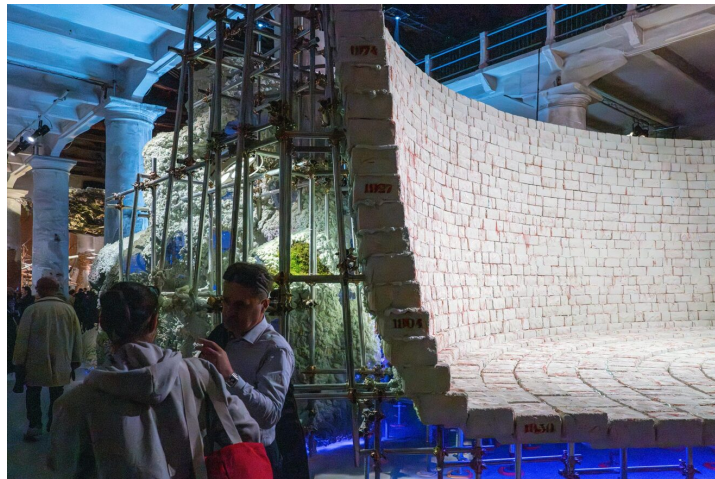
Het is heet, lawaaierig, donker en benauwd wanneer je de eerste ruimte van de Arsenale binnenstapt, en dat is precies de bedoeling. De restwarmte van tientallen airco's vult de ruimte en maakt voelbaar wat we meestal negeren: comfort heeft een keerzijde. Waar we normaal verkoeling ervaren, voel je hier de afvalwarmte, het bijproduct van andermans comfort elders. In een wereld van stijgende temperaturen en ongelijkheid toont de installatie *Terms and Conditions* hoe technologie tegelijk probleem en oplossing is. Wat we dagelijks vergeten, blaast ons hier letterlijk in het gezicht: afgesloten gebouwen met constante klimaatcontrole verhullen de thermische én mondiale ongelijkheid. Comfort blijkt geen recht, maar een privilege. Verhoogde waterpartijen weerspiegelen de hangende airco-units. De waterhoogte van 70 cm verwijst naar de voorspelde zeespiegelstijging in Venetië tegen 2100. Het meanderende pad 'door' de waterpartijen, in de vorm van het oneindigheidssteken, symboliseert een toekomstig evenwicht tussen natuur en technologie. Een evenwicht dat bepaald wordt door de keuzes die wij, als mensen en ontwerpers, nú maken.

Een nieuw-functionalisme

De installatie van Transsolar, Bilge Kobas, Daniel A. Barber en Sonia Seneviratne vormt een krachtig openingsstatement van *Intelligens. Natural. Artificial. Collective*. Volgens hoofdcurator Carlo Ratti gaat architectuur over overleven (*survival*). Terecht constateert hij dat

klimaatimpact verzachten niet genoeg is; we moeten opnieuw nadenken over hoe we bouwen voor een veranderde wereld. Om daar te komen bepleit hij samenwerking tussen verschillende vormen van intelligentie: natuurlijke, artificiële en collectieve. “Intelligentie bestaat in vele vormen, en we hebben ze nu allemaal nodig”, aldus Ratti.

We zijn nog geen 10 minuten op de biënnale en vragen ons, verhit en weerspiegeld in de achterwand van deze apocalyptische installatie, direct al af wat eigenlijk de *Terms and Conditions* zijn van het nieuwe paradigma in de architectuur die Ratti wenst te agenderen. Wat zijn de kleine lettertjes, de voorwaarden, waarop we deelnemen, waar tekenen we voor als we met deze intelligenties – van AI tot ecosystemen tot gemeenschappen – in zee gaan?

The Other Side of the Hill, Arsenale / Beatriz Colomina, Roberto Kolter, Patricia Urquiola, Geoffrey West, Mark Wigley / foto auteurs

Zodra de bezoeker de gekoelde zalen van de Corderie dell’Arsenale betreedt, wordt deze geconfronteerd met The Other Side of the Hill: een muur van bio-cementblokken waarin resten van visnetten, algen en planten uit de Venetiaanse lagune zijn verwerkt. Deze ‘hill’ symboliseert de verwachte groei van de wereldbevolking – 10 miljard binnen enkele decennia – gevolgd door een snelle daling, waarachter een onbekende toekomst ligt. Volgens Beatriz Colomina, Roberto Kolter, Patricia Urquiola, Geoffrey West en Mark Wigley, die tekenden voor deze installatie, vereist het navigeren door dit onbekende nieuwe vormen van intelligentie: *trans-species* en collaboratief. Microben, met hun uitzonderlijke aanpassingsvermogen kunnen onze gids zijn naar een duurzamere toekomst, zo stellen zij.

Het is een open deur om te constateren dat geëngageerde architectuur steeds vaker relationele en inclusieve vormen aanneemt. Steeds vaker worden meer-dan-menselijke belangen omarmt: ecosystemen, dieren, luchtstromen, bodemprocessen. Niet langer vormt de mens het centrum, in tegendeel, zij maakt onderdeel uit van een groot ecologisch netwerk. Onder druk van de mondiale crisissen verandert het begrip van materiaal, techniek, ruimte en vorm binnen de architectuur. Een nieuw soort functionalisme lijkt zijn intrede te doen, een functionalisme dat zich, net als bij het modernisme voor en direct na de Tweede Wereldoorlog, richt op het oplossen van urgente problemen die ons allemaal aangaan. Ze is echter niet langer *klassiek* van aard; mens, materialen, technologieën en natuur worden benaderd als gelijkwaardige actoren. Het is een dynamisch functionalisme dat erkent dat alles functioneert binnen wederkerige, meervoudige en performatieve relaties, waarbij de interactie tussen enkel mensen niet langer zaligmakend is. Een groot aantal installaties op de Biënnale maakt duidelijk waar dit nieuwe functionalisme om draait.

Build of Site, Deense paviljoen / Søren Pihlmann / foto auteurs

Denemarken haalde zijn paviljoen uit elkaar; het gebouw was aan renovatie toe. Alles wordt hergebruikt zo worden kapotte tegels van de te vernieuwen vloer worden door Italiaanse vakmensen verwerkt tot terrazzo. Alle fasen van het proces worden getoond. De installatie is een lofzang op de circulaire economie. De boodschap is duidelijk: hergebruik moet de standaard worden in de toekomstige architectuur.

In het Spaanse paviljoen is misschien wel de meest pedagogische en pragmatische tentoonstelling van de hele biënnale te zien. Eén door en voor architecten. In de hoofdhall staan zestien weegschalen met op de ene schaal een maquette en op de andere schaal het gebruikte materiaal en herkomst. De centrale vraag die wordt gesteld, is hoe architectuur een territoriale balans kan vinden met ecologische en lokale bronnen in haar functionele ontwerp en constructie. De tentoonstelling toont private huizen, collectieve woningbouw, publieke en stedelijke projecten. Dankzij de vele maquettes, foto's en technische tekeningen zijn de projecten goed te doorgronden. Opvallend is de overvloed aan gebouwen in hout.

Internalities: Architecture for Territorial Equilibrium, Spaanse paviljoen / Roi Salgueiro en Manuel Bouzas / foto auteurs

Het paviljoen van Bahrein, de winnaar van de Golden Lion voor beste paviljoen, bestaat uit een 1:1 *mock-up* van het concept waarbij een groot plat dak verkoeling biedt doordat een slanke kolom in het midden van de ruimte diep de grond in gaat en als naald de lucht in steekt. De naald haalt de koelte uit de aarde. De koude lucht zorgt ervoor dat de hitte hoog in de lucht wordt verspreid. Bahrein combineert hier eeuwenoude en moderne

koelingstechnieken, materialen en architectonische typologie zoals windtorens en patio's om op natuurlijke wijze de temperatuur te verlagen.

Form follows biology

In het modernisme functioneerde architectuur als een soort dokter waarbij de gebouwde omgeving als medisch instrument het menselijk lichaam beschermde tegen bedreigingen van buitenaf, zoals tuberculose en andere micro-organismen. Wederom wordt tijdens deze biënnale het probleemoplossende vermogen van architectuur benadrukt. Destijds werden functionele witte muren, terrassen, grote ramen en van de grond verheven gebouwen gezien als uitdrukking voor de genezing en preventie van ziektes; welke esthetiek past er bij een architectuur die de gehele aarde moet redden? Als we Beatriz Colomina moeten geloven, zou dat wel eens kunnen gaan over het *rewilden* van het interieur en het exterieur: architectuur moet niet langer insecten buiten houden, maar ze juist verwelkomen.

City of Plants, Arsenale / Ma Yansong / foto auteurs

Een nieuwe functionele benadering van overleven vinden we in de installatie Biotopia van MVRDV, waar een wereld wordt voorgesteld waarin biologie de basis vormt en steden groeien als oerwouden. In de toekomst wonen we in een wereld 'als natuur' in voortdurende transformatie. *Form follows biology*. "Biologie wordt de basis van alles," volgens Winy Maas. Ma Yansong, van MAD Architects creëert een stad van planten, City of Plants onder *Bucky Domes*, waar licht en geluid reageren op het ritme van planten en bezoekers. De installatie staat symbool voor balans tussen vormen van verschillende intelligentie: natuurlijke en artificiële.

Architect Andrés Jaque laat in de Arsenale zien hoe zelfs de zogenaamd levenloze dingen mee kunnen tellen in het proces naar een gezondere leefomgeving. "Stenen zijn helemaal niet levenloos!" stelt hij. Hij laat stenen stomen hierdoor kunnen ze, zo is de claim, zelfs meer koolstof opslaan dan bossen en oceanen dankzij bio-mineralisering via mineralen, bacteriën en algen. Het gaat hier om een andersoortig probleemoplossend vermogen van materiaal, een die laat zien hoe veranderlijk, relationeel en potentieel materiaal kan zijn. De inzending richt zich nadrukkelijk op hoe architectuur zichzelf kan vernieuwen door anders te kijken naar materiaal, natuur, mens en techniek.

De omarming van natuur én cultuur

Terwijl het functionalisme van het modernisme ons vervreemde van de natuur – haar reduceerde tot grondstof, een context die je oneindig kon plunderen en misbruiken – omarmt het nieuwe functionalisme de natuur in al haar complexiteit. Eén die bestaat uit een verwevenheid van biologische, chemische, fysieke, klimatologische en relationele processen.

Het nieuwe functionalisme is onmiskenbaar meer-dan-humaan, maar wat we niet moeten onderschatten, is hoe met dit relationele functionalisme de culturele dimensie (wederom) lijkt te worden veronachtzaamd. Het klassieke functionalisme van het modernisme veronachtzaamde met zijn reproductieve, normatieve denken de sociaal-economische machtsstructuren waarmee het de dominante cultuur in feite legitimeerde. Er werd geen recht gedaan aan de conflictueuze processen waarin verschillende actoren (mensen, dieren, geschiedenis en technologieën) betrokken waren. De vraag is dus of het nieuwe functionalisme, zoals geagendeerd en getoond op de Biënnale, daadwerkelijk in staat is om een oprechte sociale transformatie te bewerkstelligen wanneer het veelal de culturele, economische en politieke dimensies veronachtzaamt.

STONELIFE / Andrés Jaque / foto auteurs

Des te opvallender en ook direct hoopgevend is dat de Gouden Leeuw voor *Lifetime Achievement* dit jaar werd uitgereikt aan filosoof Donna Haraway. Op multidisciplinaire wijze heeft Haraway onderwerpen verkend als de impact van technologische evolutie op onze biologische aard en hoe die de relatie tussen mens en meer-dan-mens herdefinieert. Haraway's werk is radicaal, kritisch, altijd optimistisch, verbeeldingsrijk en inspireert steeds meer architecten.

In haar speech bij het in ontvangst nemen van de Gouden Leeuw legde Haraway haarfijn uit dat het binaire denken op vele fronten schade heeft aangericht. De minachting voor de natuur door met name de Westerse cultuur is rampzalig. Om dat tij te keren pleit ze voor een onlosmakelijke verbonden denken waar *natuursculturen* als één concept begrepen moeten worden. Met de term 'natuursculturen' bedoelt Haraway dat natuur en cultuur niet los van elkaar bestaan, maar altijd met elkaar verweven zijn en elkaar wederzijds vormen. Naar ons idee heeft het nieuw-functionalisme daar nog te weinig oog voor, het staart zich blind op het natuurlijke (ecologische) en het technologische vanuit een solutionistisch perspectief van optimalisatie en efficiëntie.

Het belang van esthetiek

Op de Biënnale wordt esthetiek vermeden, het behoort als vorm van politiek duidelijk niet tot het idioom van het nieuwe functionalisme. En dat terwijl, vinden wij, het juist zou moeten gaan om *natuursculturen* als medium waarmee mensen ook op historische, intellectuele en artistieke wijze betekenis aan het leven geven. Zo doende kan een meer-dan-humane sociale orde gerealiseerd worden waarin de mens, als creatief, ethisch en politiek wezen op een duurzame manier kan participeren. Daarbij speelt de architectonische vorm, die van de esthetiek, een voorname rol en wel in de wijze waarop zij de natuur cultiveert middels het samenspel van menselijke, dierlijke en technische culturen, in samenspraak met sociale, ecologische en politieke realiteiten.

In de catalogus *Building Biospheres* van het Belgisch paviljoen durft Bart Decroos esthetiek als vorm van cultuur te bespreken. Dat is zeldzaam in een tijd waarin overleven als essentieel wordt gezien, maar betekenis niet als essentieel voor overleven wordt beschouwd. Decroos kijkt ook verder en onderzoekt wat esthetiek kan betekenen voorbij wat wij het nieuw-functionalisme noemen. In het Belgische paviljoen zou het gaan om “wilde esthetiek”. Decroos, net als wij, ziet een mogelijkheid om het bestaande binaire denken – tussen natuur en cultuur, mens en meer-dan-mens – te ontregelen en ruimte te maken voor een ander idee van hoe de wereld zou kunnen zijn. Wat het Belgische paviljoen aantrekkelijk maakt is dat het zelf een prototype is. Voorzien van sensoren en data-analyse wordt in het met planten volgestouwde paviljoen gekeken hoe mens en architectuur samen een dynamisch systeem kunnen vormen. Curatoren landschapsarchitect Bas Smets en neurobioloog Stefano Mancuso onderzoeken hoe de intelligentie van planten onze gebouwde omgeving kan vormgeven. Ze laten zien hoe planten intelligentie bijdragen aan klimaatregulering, waarbij natuur en architectuur een radicale ecologische samenwerking aangaan en een levend microklimaat ontstaan: als planten water nodig hebben, regent het binnen.

Building Biospheres, Belgisch paviljoen / Bas Smets en Stefano Mancuso/ foto auteurs

Als speculatieve vertelling overtuigt het echter nog niet. De exotische planten staan nochtans in een scherp afgebakende, zilver omzoomde leefwereld, vrijwel conform aan de manier waarop tropische exoten destijds in voormalige koloniale plantenkassen werden getoond. Waarom is de vloer niet verwijderd uit het paviljoen, of op z'n minst het dak opengelaten, zodat ook alle meer-dan-mensen – de broodnodige insecten – en andere noodzakelijke verwildering toegelaten worden? Kortom een radicalere ingreep, in de geest van de Belgische kunstenaar Marcel Broodthaers die het museale discours en de culturele representatie van natuur bevroeg door planten in museale contexten te plaatsen.

Kleine disclaimer. Wij bezochten het Belgische paviljoen vlak voor de officiële opening, alles stond netjes in het gelid. Wellicht heeft er in de afgelopen weken een esthetische verwildering plaatsgevonden. In dat geval zou het zomaar kunnen dat de verbeelding van de *natuursculturen* in het paviljoen ons iets nieuws vertelt over de wereld. Immers, de beleving van een gebouw, gevormd door een esthetische verbeelding, via zijn tastbare en visuele kwaliteiten, speelt een cruciale rol bij het vormen van een belichaamd begrip en daarmee mogelijk transformatie van ecologische en sociale relaties.

Architectuur van ‘worlding’

In een tijdperk van oplevend racistisch nationalisme, vrouwenhaat en sadistisch anti-immigratiebeleid – een wereld met steeds zichtbaar wordende en toenemende ongelijkheid – moeten we verwantschappen (‘kin’) aangaan, aldus Haraway. Hiervoor hebben we volgens haar andere verhalen nodig. Niet één die terugkijkt, onthult wat er fout ging (allegorie), maar verhalen die voorstellen wat zou kunnen zijn, er nog niet is. Verhalen die wegen openen naar een denkbeeldige wereld die we nog niet kennen, één die dominante politieke en culturele structuren zoals kolonialisme, het patriarchaat en kapitalisme bevraagt. Een dergelijke speculatieve fabulatie draait volgens Haraway om ‘een vorm van aandacht, een theorie van geschiedenis en een praktijk van *worlding*,’ die binaire kennissystemen verstoort en ruimte opent voor transformatieve narratieven.

Heatwave, Bahreins paviljoen / Andrea Faraguna / foto Andrea Avezzi

Op de Biënnale missen we deze aanpak in het nieuw-functionalisme. Haar architectuur vervreemdt zich van iedere vorm van vertelling in kritische zin: distantie (abstractie), typologie (figuratie, symboliek) en reflectief potentieel. Het verbaast dan ook niet dat het niet langer uitmaakt hoe iets eruit ziet. Vormen lijken slechts voort te komen uit een hernieuwd functionalisme, gerelateerd aan overleven, maar nu in samenspraak met (en niet tegen) de natuur. In die zin reikt het niet verder dan alleen ‘*form follows nature*’, dat is een gemis.

De architectuur speelt een voorname rol in hoe we de wereld opnieuw kunnen uitvinden. Daarbij moeten architecten op zoek naar vormen die voorbij het nieuw-functionalisme reiken. Het functionalisme van de moderne leidde tot *verdinglijking*: mensen, objecten en ervaringen werden gereduceerd tot abstracte eenheden los van hun context, ervaring, en geschiedenis. Het nieuwe functionalisme *vernaturaliseert*: instrumentaliseert de natuur langs de lat van duurzaamheid en maakbaarheid. Terwijl het zou moeten gaan om een hernieuwd idee van esthetiek en ethiek, waarbij de relaties tussen de dingen, de interrelaties van *natuursculturen*, je een nieuwe wereld laat ervaren. Het gaat om levende, wederkerige relaties

tussen cultuur en natuur, waarin beide veranderen door hun ontmoeting. Het is een ervaring van diepe verbondenheid en verwantschap die niet maakbaar is, maar het leven kleur en betekenis geeft.

steun onafhankelijke architectuurkritiek

Wil jij meer van dit soort artikelen lezen? Archined is een onafhankelijk platform en wordt financieel mogelijk gemaakt door haar leden, samenwerkingspartners en donateurs. Steun ook onafhankelijke architectuurkritiek,

doneer nu

info

Katja Hogenboom is architect, onderzoeker en docent aan de TU Eindhoven en de Academie van Bouwkunst Amsterdam. Na haar PhD “Situating Freedom”, richt haar onderzoek “Fabulating Tectonics” zich op de relatie tussen vorm, constructie, en *storytelling* in regeneratieve architectuur.

Roemer van Toorn is hoogleraar architectuurtheorie aan de Umeå School of Architecture Zweden. Met zijn onderzoek “The Power of Gentleness,” en “Revolutionary Love in Architecture” onderzoekt hij hoe het esthetische regime van hedendaagse architectuur kan bijdragen aan emancipatie.

De 19e editie van de Biënnale van Venetië *Intelligens. Natural. Artificial. Collective* is te bezoeken tot en met zondag 23 november 2025.